

ÇEVRE SORUNLARININ ÇÖZÜMÜNE YÖNELİK ALTERNATİF BİR POLİTİKA ARAYIŞI: MURRAY BOOKCHIN VE SOSYAL EKOLOJİ

Orçun İMGA*

ÖZET

Yaşadığımız ekolojik kriz, hiç şüphe yok ki çağımızın en önemli sorunlarından birini oluşturmaktadır. İçinde bulunduğumuz dönem, insanlığın çevresiyle olan münasebetlerinin üst-sınırına/son sınırına ulaştığı ve bu durumun, tüm dünyanın ve insanlığın geleceğini tehlikeye attığı bir dönemdir. Bununla birlikte, ekolojik krize karşı palyatif çözüm önerilerinden ibaret olan “çevrecilik” olgusundan hareketle, içinde “sosyal ekoloji”nin de bulunduğu ve insanlığın geldiği medeniyet aşamasını, üretim ilişkilerini ve var olan/kurulu sosyal düzeni sorgulayan birtakım ideolojik yaklaşımlara kadar bazı çözüm önerileri ortaya atılmıştır.

Marksist ve anarşist bir gelenekten gelen ve 1970’lerden itibaren tüm dünyada yükselişe geçen “yeşil hareket”te önemli bir rol oynamış olan Bookchin, sosyal ekolojinin kurucusu olarak, hem insanlığın eriştiği teknolojik aşamayı doğal ve yararlı bir olgu olarak görmekte, hem de önceliği bireyden ziyade topluma vermektedir. Bu nitelikleriyle ilkelci anarşist gelenekten de ayrılmaktadır. Öte yandan sosyal ekoloji, toplum-doğa ikiliğini reddetmekte ve tahakkümcü bir yaklaşımı yansıttıkları savından hareketle, toplumu doğanın içinde eriten biyo-merkezci, derin ekoloji yaklaşımına ve indirgemeci yaklaşımlara da karşı çıkmaktadır.

Sosyal ekoloji, bize sadece ekolojik sorunların değil, aynı zamanda tüm sosyal sorunların çözümünü vadeden bir paradigma sunmaktadır. Ekolojik krizin kökeninde hâkim sosyal düzenin bulunduğunu, bu düzenin de tahakküm, hiyerarşi ve sınıf kavramları ile karakterize edilebileceğini söyleyen Bookchin, sosyal düzendeki sorunlar çözülmeden ve tahakküm nosyonu sorgulanmadan ekolojik krizin çözüme kavuşamayacağını düşünmektedir. Çözüm yolunun ise yerel odaklı, kent esaslı, konfederalist örgütlenmelerden geçtiğini söyleyen Bookchin, hâkim paradigma olan ulus-devletin yerine ademimerkeziyetçi bir yapılanma önererek, bizi yepyeni bir toplum tasavvuru için teşvik etmektedir. Bu bağlamda, çalışmada öncelikle sosyal ekolojinin ekoloji düşüncesi içerisindeki yeri saptanmaya çalışılmış, ardından, kurucusu Murray Bookchin’in entelektüel gelişimi ve yaklaşımın temel argümanlarının ele alınması yoluna gidilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ademimerkeziyetçilik, Ekolojik toplum, Hiyerarşi, Liberter belediyecilik, Sosyal ekoloji, Tahakküm

AN ALTERNATIVE POLICY SEARCH TO THE SOLUTION OF ENVIRONMENTAL PROBLEMS: MURRAY BOOKCHIN AND SOCIAL ECOLOGY

ABSTRACT

The ecological crisis is certainly one of the most important problems today. The time that we are present at is defined as a period that humankind reached to the limits of it's relations with the nature and thus risked the future of humanity and the whole world. Nevertheless, some solutions from "environmentalism" that consists of temporary precautions against the pollution to some ideological approaches, including "social ecology", that question the social order as the reason of the problem were suggested as the responses to the ecological crisis.

Bookchin, who comes from a Marxist and anarchist tradition and played an important role at the rise of "green action" in 1970's, separates from the primitivist anarchist tradition by his both ideas that evaluates the technological level that civilization reached as a beneficial fact and consider that the community precedes the individual. On the other hand, social ecology rejects the duality of community-nature and it is against the approach of deep ecology which dissolves the community in nature because of it's dominative character.

Social ecology presents us a paradigm that promises to solve not only the ecological crisis but also the whole social problems. Bookchin considers ruling social order which can be characterized by the concepts of domination, hierarchy and social class as the source of the ecological crisis. So, it is impossible to solve the ecological crisis without solving the social problems. As a solution, Bookchin suggests local, confederal and urban-based organizations instead of nation-state as a ruler paradigm. By this, he encourages us for a new social imagination. In this context, the aim of the article is firstly to determine the position of social ecology in the ecological thought and then to explain the development of Bookchin's intellectual development and basic arguments of his approach as the founder of social ecology.

Key Words: Decentralization, Ecological society, Hierarchy, Libertarian municipalism, Social ecology, Domination

GİRİŞ

Andrew Dobson, “Green Political Thought” isimli çalışmasında, ideolojiye üç temel özellik atfederek, ekolojiyi bu çerçevede bir ideoloji olarak analiz etme yoluna gitmektedir. Bu kriterlerden ilki, ideolojinin, onu kullananlar için siyasal dünyada yollarını bulmalarını sağlayacak bir harita işlevi görmesidir. Diğer bir özellik de, ideolojilerin özel bir toplum şekli önerme, bir reçeteye sahip olma zorunluluğudur. Son olarak da ideolojiler, politik eylem için bir program sağlamak mecburiyetindedirler. Bu boyutuyla, Dobson, ekolojiyi açıkça bir ideoloji olarak tanımlamaktadır (Şahin, 2004). Bu açıklamadan yola çıkarak, ekolojiyi çevrecilikten farklı bir akım olarak düşünmek, başka bir ifadeyle onun, çevre korumacılıktan ayrı bir alan olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Çevreci hareketler, genellikle belli bir çevresel sorunun çözümü için “spesifik” sayılabilecek nitelikte çalışmalar ortaya koyarken, ekoloji; teknoloji eleştirilerinden ahlak tartışmalarına ve oradan da modernite eleştirilerine kadar çok geniş bir yelpazeyi ilgi alanı içine almaktadır (Üç Ekoloji, 2004).

Peter Kropotkin, uygarlık tarihi boyunca iki gelenek, iki zıt eğilimin birbirleriyle karşı karşıya geldiğinden bahsetmektedir. Bunlar, Roma geleneği ile halkçı gelenek, emperyal gelenek ile federalist gelenek, otoriter gelenek ile özgürlükçü gelenektir. Bu çatışmanın farklı formlarda da olsa, günümüz küresel sisteminde de devam ettiği öne sürülebilir (Öğdül, 2004). Belirtilen bu ikili ayırmadan, halkçı-federalist-özgürlükçü çizginin ekoloji hareketi içerisindeki temsilcisi de Murray Bookchin ve onunla özdeşleşen sosyal ekoloji hareketi olmaktadır. Marksist ve anarşist bir gelenekten gelen Bookchin, 1970’lerden itibaren, tüm dünyada yükselişe geçen yeşil harekette önemli bir rol oynamış ve bu alanda pek çok çalışmayı kaleme almıştır. Son dönem çalışmalarını *yerelcilik* konusuna yönlendiren Bookchin, *liberter belediyeçilik* olarak isimlendirdiği, belediye, mahalle ve kasaba ölçeğindeki doğrudan demokrasiye dayalı halk meclislerinin yeniden oluşturulmasını öngören alternatif bir yönetsel modeli savunmuştur. Bu modelle, mevcut paradigma olan merkezî ulus-devletin aksine, konfederalizm temelli bir ademimerkeziyetçi yapılanma önermiştir.

SOSYAL EKOLOJİ’NİN EKOLOJİK DÜŞÜNCE İÇERİSİNDEKİ YERİ

Bilindiği üzere, günümüzde ekolojik düşüncüyü tek bir düşünce akımı olarak ele almak mümkün değildir. Çevre korumacılıktan anarşizme, radikal ekolojiden eko-sosyalizme, eko-feminizmden din merkezli birtakım hareketlere kadar pek çok ekolojik düşünceden söz etmek mümkündür. Dolayısıyla, bugün için ekolojik hareketin herkesçe kabul gören tek bir ideolojisini

ortaya koyabilme imkânı söz konusu olamamaktadır (Görmez, 2003: 99). Ekolojik hareket sadece bunlarla sınırlı olmamakla birlikte, Carolyn Merchant tarafından, temel olarak üç gruba ayrılmaktadır: *Derin ekoloji*, *spiritual ekoloji* ve *sosyal ekoloji* (Görmez, 2003: 99).

Derin ekoloji -ya da *biyo-merkezci* yaklaşım-, doğanın insanlara hizmet etmek amacıyla yaratılmadığı inancına dayalı bir yaklaşımdır. Bunun yerine, insanın doğanın bir parçası, mevcut türlerinden biri olduğunu savunur. Bütün türler, insanlara olan faydalarından bağımsız biçimde yaşama hakkına sahiptirler (Bari, 2003: 192). Derin ekoloji, belirtildiği üzere, çevre ile ilgili meselelerin temelinde insanın doğayı bir araç olarak algılayan bakış açısının yattığını savunmaktadır. Bu nedenle, söz konusu bakışın tümünden değişmesi gerekmektedir. Yaklaşım, insanoğlunun doğanın bir parçası olduğu yönündeki bütünsel anlayışı benimsemekte ve insanın çevresi ile uyum halinde yaşaması gerektiği noktasında, bir yeniden inşa sürecini çözüm olarak ortaya koymaktadır. Belirtmek gerekir ki, derin ekolojik bakış açısı, tüm bu sürecin yapılanmasında bir siyasal ya da toplumsal proje ortaya koymamaktadır. Dikkatini bireysel bilinç değişimi üzerine odaklamakta, bu değişimin sosyal değişimi de beraberinde getireceği cihetinde bir beklenti taşımaktadır (İmga, 2006: 85). Spiritual ekoloji ise, söyleminin temelinde metafiziği yerleştiren bir ekolojik anlayıştır. Çevresel sorunların çözümünün, insanlığın, dinlerin ya da metafizik düşüncenin doğa-insan ilişkilerine bakışını kabul etmesi ve ona uygun davranmasına bağlı olduğuna inanır. Spiritual ekoloji, bu noktada, bilhassa Musevi ve Hıristiyan geleneğini eleştirmektedir. Yaklaşımın göre, anılan gelenek, kendisine tevarüs eden “pagan” mirastan dolayı hicap duymamalı, onu bilhassa kabullenmelidir. Çünkü bu miras, insanın doğayla olan yakın bağlarını kurmaktadır. Kaldı ki, Hıristiyan ve Musevi inançlarında yer alan pek çok sembol, ritüel, isim ve kutsal günün kökleri, doğaya saygı duyan bu eski dine, pagan inancına uzanmaktadır (Spretnak, 1994: 300). Sosyal ekolojinin temel dayanağı ise, -ileride detaylı biçimde ele alınacağı üzere- toplumla doğayı karşı karşıya getiren temel sorunların, toplumla doğa arasında ortaya çıkmadığı, sosyal gelişmenin kendi içinden çıktığı yönündeki görüştür.

Ekolojik düşünce içerisinde birbirinden çok farklı düşünce grupları ve hareketler bulunmakla beraber, tüm ekolojik düşünce ve gruplar için ortak olarak nitelenebilecek bazı temel değerler bulunmaktadır. Bu ortaklıklar ana hatlarıyla şu şekilde ifade edilebilir:

- Çevre sorunlarının temeli, mevcut üretim ve tüketim ilişkileridir.
- Mevcut üretim biçimi (kitle üretimi) ve buna bağlı ilişkiler devam ettiği müddetçe, ekolojik bir toplumu kurmak mümkün olamaz.

- Olması gereken teknoloji, hantal, gayri insani ve kirletici değil, insan yüzlü ve küçük ölçeklidir.
- Ekolojik dengenin korunması açısından tabiatın tahribinden kaçınmak ve orta ölçekli kentler oluşturmak gerekmektedir.
- Merkezî devlet yerine ademimerkeziyetçi devlet yapısı hâkim kılınmalıdır (Görmez, 2003: 100).

Ekoloji hareketinde, genel olarak, toplumsal yapılanmaya ilişkin iki temel eğilim bulunmaktadır. Bunlardan biri, özyönetimci, federal, bireyci ve özgürlükçü; diğeri de, toplulukçu ve merkeziyetçi eğilimdir. Birinci eğilim, devleti reforme etmeye çalışırken, diğeri ona karşı konumlanmayı ve devlet idaresine hâkim olmayı savunmaktadır. İlk eğilimin yaygın niteliği liberalizm olurken, diğeri eğilimin sosyalist geleneğe yakın durduğunu ifade etmek mümkündür (Kayaoğlu, 2003: 50). Sosyalist ekolojik düşünce, bugün yaşanan ekolojik sorunların temeline kapitalizmi yerleştirirken, liberal ekolojik hareketler de, yaklaşımlarını yaşam biçimleri ile sınırlamakta, çevreye karşı daha duyarlı olan, çevre korumacı davranış modelleriyle yetinmektedirler.

Amerika ve Avrupa’da politik ekolojinin son yıllardaki hızlı yükselişi, “kızıllar”ın birçoğunun “yeşiller”e katılmasını da beraberinde getirdi. Sosyalizm deneyiminin çöküşü ve marksist hareketlerin dünya çapında yaşadığı geri çekilme düşünüldüğünde, bu tarz bir gelişmenin yaşanmasında şaşılacak bir şey olmadığı kolayca fark edilebilir. Bu bağlamda, sosyal ekoloji düşüncesinin sınırları ve niteliği konusundaki tartışmalar hâlen devam etmekle birlikte, bazı düşünürler, bu yaklaşımı *ekososyalizm*¹ olarak sosyalist ve anarşist ekolojik düşünce ile birlikte incelemekte, bazıları da ayrı bir düşünce hareketi olarak değerlendirmektedirler (Görmez, 2003: 104).²

Sosyal ekolojiye göre, sosyal tahakküm sonucu oluşan hiyerarşiler, sınıflar, mülkiyet biçimleri ve devlet kurumları, kavramsal olarak insanlığın doğayla olan ilişkisine de taşındı. Bunun sonucu olarak, doğa da acımasızca sömürülecek bir meta olarak algılanır oldu (Bookchin, 1996a: 45). Murray Bookchin’e göre, yaklaşımın temel noktasını teşkil eden bu önemli görüş, günümüzün ekoloji düşüncesine zıttır. Çünkü bugünün ekoloji düşüncesi, liberalizm, marksizm ve muhafazakâr düşünce ile beraber, doğaya tahakkümün, insanın insan üzerinde kurduğu tahakkümü beraberinde getirdiği gibi sabit bir tarihsel inancı paylaşmaktadır (Bookchin, 1999a: 44). Oysa Bookchin’e göre, mevcut ekolojik bunalımın kökenini bulacaksak, tek başına tekniğe,

demografiye, büyüme ve marazi bolluğa bakmak yerine, bakışlarımızı bizzat “uygarlığın şafağı”na, hiyerarşi ve tahakkümü doğuran, toplumunun derinliklerinde yatan kurumsal, ahlaki ve ruhsal değişimlere çevirmemiz gerekmektedir (Bookchin, 1996: 44). Dolayısıyla, bu sorunun aşılması noktasında insanın doğa üzerinde, erkeğin kadın üzerinde ve devletin toplum üzerinde var olan tahakkümünü, teknolojik, kurumsal ve kültürel anlamda tamamen ortadan kaldıran, tamamen yeni olan ve hiyerarşik olmayan bir toplumun yaratılması, bir zorunluluk olmaktadır (Bookchin, 1996: 20-21). Bookchin, sosyal ekolojinin temel ayırım noktasını şu şekilde ifade etmektedir:

“Ekoloji, benim açımdan, hep sosyal ekoloji oldu: Yani doğa üzerindeki tahakküm kavramının, insanın insan üzerinde, hatta erkeğin kadın, yaşlıların gençler, bir etnik grubun diğeri, devletin toplum, bürokrasinin birey, bir sınıfın diğeri sınıflar ve sömürgeci güçlerin sömürge halklar üzerindeki tahakkümünden kaynaklandığına inanıyorum. Benim düşünceme göre, sosyal ekoloji, özgürlük anlayışını sadece fabrikada değil, aile içinde de, sadece ekonomide değil, psişede³ de, sadece maddi yaşam koşullarında değil, ruhsal koşullarda da sürdürmelidir. Toplumdaki en moleküler ilişkileri, özellikle kadın ve erkek, yetişkinler ve çocuklar, beyazlar ve diğeri etnik gruplar, heteroseksüeller ve eşcinseller –bu liste uzatılabilir- arasındaki ilişkileri değiştirmedikçe, toplum en sosyalist anlamda sınıfsız ve sömürsüz hâle gelse de, tahakküm varlığını sürdürecektir. (...) Hiyerarşi var olduğu sürece, tahakküm, insanları bir elitler sistemi etrafında örgütlediği sürece, doğaya hükmetme projesi de devam edecek ve gezegenimizi kaçınılmaz bir yok oluşa götürecektir” (Bookchin, 1996: 76-77).

SOSYAL EKOLOJİ: “TOPLUMSAL SORUNLARI ÇÖZMEDEN ÇEVRESEL KRİZİ ÇÖZEMEYİZ”

Murray Bookchin’in Hayatı ve Fikrî Gelişimi

Murray Bookchin, Çarlık dönemi Rus devrimci hareketinde aktif bir rol oynamış olan göçmen bir ailenin çocuğu olarak, 14 Ocak 1921’de New York City’de dünyaya geldi. Siyasi eylemciliği çok erken yaşlarda başlayan Bookchin, 1934’te, daha 13 yaşındayken, *Genç Komünistler Birliği*’ne katıldı (Danek, 2004). 1936 İspanyol İç Savaşı’nda Faşizm karşısında savaşmak istediysede, çok genç olduğu için bu mücadeleye dâhil olamadı. Ancak, iki ağabeyi de bu savaşta hayatlarını kaybettiler (Bookchin, 1994: 11). Eylül 1939 Stalin-Hitler anlaşmasına kadar komünistlerle birlikte hareket etti. Fakat bu dönemde, Troçkist-anarşist yaklaşımları nedeniyle hareketten ihraç edildi. Troçki’nin ölümüne kadar bu harekete sempati duyan Bookchin, onun ölümünden sonra, hareketteki Bolşevist otoriter eğilimlerin ön plana çıkmasıyla beraber hayal kırıklığı yaşadı (Bookchin, 1994: 11).

1940'larda ABD ordusundaki hizmetinden döndükten sonra, otomobil işçisi olarak, *Birleşik Otomobil İşçileri Sendikası*'nda görev aldı. Sonraki yıllarda, sınıai işçi sınıfının hegemonik rolünü sorgulayan yazılar kaleme aldı ve zaman içerisinde, özgürlükçü bir sosyalist olarak New York'taki *Alman Sürgünleri* ile birlikte çalıştı. ABD'deki ve Batı Almanya'daki ekolojik sorunlar üzerine yaşanan tartışmalara öncülük ederek,⁴ Alman gıda ve ilaç kanunlarında yapılan reformlara katkıda bulundu (Bookchin, 1994: 12).

1960'larda, *karşı kültür* ve *yeni sol* hareketlerine etkin bir biçimde katılarak, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki sosyal ekoloji düşüncelerine öncülük etti ve ekoloji ile ilgili pek çok çalışması yayınlandı. 1960'lardan sonra ise, ABD'deki özgürlükçü üniversitelerden, *Alternatif Üniversite* ve *New York Şehir Üniversitesi*'nde dersler verdi. 1974'te, eko-felsefe, sosyal teori ve alternatif teknolojiler konularında Bookchin'in düşüncelerini yansıtan dersleri nedeniyle uluslararası bir ün kazanan *Sosyal Ekoloji Enstitüsü*'nün kurucularından oldu ve enstitüyü yönetti (Bookchin, 1994: 13). Bookchin, 1970'lerden itibaren, tüm dünyada yükselişe geçen yeşil harekette önemli bir rol oynamış ve bu alanda pek çok çalışmayı kaleme almıştır. Yaşamının son dönemlerinde, dikkatini yerel yönetimler konusuna yönlendiren Bookchin, *liberter belediyeçilik* olarak isimlendirdiği; belediye, mahalle ve kasaba ölçeğindeki doğrudan demokrasiye dayalı halk meclislerinin yeniden oluşturulmasını öngören bir politikayı savunmuştur. Bu modelle, merkezî ulus devletin tersine, konfederalizm temelli bir ademimerkeziyetçi yapılanma önermiştir (Bookchin, 1994: 15). Murray Bookchin, 30 Temmuz 2006'da hayatını kaybetmiştir.

Bookchin'in düşünce metodu, diyalektik düşüncenin yeniden işlenmesine dayanmaktadır. Felsefî görüşlerini, Hegel'e dayanan, fakat onun teolojik yaklaşımına uzak olan bir diyalektik düşünce metodu olarak nitelemekte, düşüncesini *diyalektik doğacılık* olarak adlandırmaktadır. Marksizm ve Marx'ın kendi öz fikirleri ayrımını ortaya koymak suretiyle, Marx'a ait olan, onun öz fikirlerini benimsediğini ifade etmektedir (Danek, 2004). Bookchin'e göre, günümüzde ne anarşizm, ne de marksizm tek başlarına yeterli bir ideolojidir. İkisinin de büyük bir kısmı, artık bugünün dünyasında uygulanamaz niteliktedir. Bugün için, kıtlık sonrası topluma yaklaşmış durumda olduğumuzdan, kıtlık dönemlerine özgü ideolojiler ve mücadele biçimleri olan anarşizm ve marksizm aşılmış durumdadır (Kayaoğlu, 2003: 51). Marx'ın ekonomizminin ve anarşizm içindeki bazen gizli, bazen de açık olan bireyselliğin ötesine geçmek gerekmektedir. Bookchin'in bu konudaki saptaması oldukça nettir:

“Seçimimizi ya natüralizmi, anarşist ademimerkeziyetçi mantığı, insan ölçekli değişen teknolojilere vurgusu ve hiyerarşi karşıtı kurumlarıyla ekoloji ya da tipik olarak marksist anti-natüralizmi, merkezîleşmeci politik mantığı, yüksek teknolojiye ağırlık vermesi ve bürokratik örgütlenmeleri ile sosyalizm arasında yapmamız gerekir” (Bookchin, 1996a: 24).

1930’larda geleneksel bir marksist olan Bookchin, Kropotkin’in anarşist geleneği içerisinde, bir “sol-liberter”e dönüşmüştür. Bu boyutuyla anarşist geleneğe olan başlıca katkısı, sol-liberter bir felsefi ve etik bakış açısından, ademimerkeziyetçi, anti-hiyerarşik ve popülist gelenekleri ekoloji ile bütünleştirmek olmuştur. Onun yaklaşımını radikal kılan unsurlar, ifade edildiği üzere, doğaya hâkim olma anlayışının temeline, insanın insana hâkim olmasını yerleştirmesi ve ataerkil yaşam kalıplarını ekolojik analizlerinin içine dâhil etmesi olmuştur. Analizlerinde, sınıf-sömürü ilişkisinin ötesine geçerek, kökü daha uzak geçmişe giden, daha derin hiyerarşi ve tahakküm ilişkilerine ulaşmaya çalışmıştır (Bookchin, 1994: 14).

Sosyal Ekoloji’nin Doğa Algılaması ve “Birinci Doğa”, “İkinci Doğa” Kavramsallaştırması

Sosyal ekolojik açıdan bakıldığında, doğa kavramı var olan her şey değildir. Doğa, giderek genişleyen ve çok uzun bir farklılaşma süreci olarak görülmesi gereken evrimsel bir gelişimdir. Yaşanan bu gelişme çizgisi ne kadar karmaşık olursa olsun, doğa, cansızdan canlıya ve nihayet sosyal olana doğru birikerek çoğalan evrimsel bir süreçtir (Bookchin, 1994: 31). Yani doğa, bir bütün olarak hem biyolojik gelişimi, hem de toplumsal gelişimi içermektedir. Sosyal ekoloji, bu gelişimleri zıtlık temelli değil, yaratıcı ve paylaşımcı bir şekilde değerlendirmektedir. Yaklaşım bu noktada, insanlık ve doğanın, bugün için birbirinin karşıtı olarak algılanıyor oluşunun temelinde, sosyal evrimin izlediği sürecin mahiyeti meselesi üzerinde durmaktadır. Bookchin, bu sorunun çözümünde, önce doğa ile toplumun sürekliliğini ortaya koymakta, daha sonra da sosyal gelişmenin doğal evrimden farklılaşmasına neden olan sosyal süreçleri ve bunların içerisindeki kırılma noktalarını ele almaktadır (Önder, 2003: 192).

Bu yaklaşıma göre, sosyalleşme derinlikli bir bakış açısıyla ele alındığında, farkına varılacak olan en şaşırtıcı husus, toplumun en ilkel biçiminin önemli ölçüde doğadan türemiş olduğudur (Bookchin, 1999a: 38). Bookchin, bu yaklaşımdan hareketle, birinci ve ikinci doğa ayrımı yapmakta, ikinci doğayı birinci doğanın içinden çıkararak, doğa ve toplum ikiliğini reddetmektedir. Bu reddiyede, Romalı ünlü hatip ve filozof Cicero’nun, “(...) ellerimizi kullanarak doğanın alanı içinde kendimiz için ikinci bir doğa yaratıyoruz” sözüne referans

yapmaktadır (Bookchin, 1999a: 38). Esasen ikinci doğa, bir bütün olarak, doğanın bitirilmemiş, daha doğrusu yetersiz bir gelişimi olmaktadır (Bookchin, 1996b: 52). Bu sistem içerisinde insanlar, sıkı kan bağları ve özellikle de annelik bağlarının etkisiyle, ikinci doğanın içinde toplumsallaşmaya başlamışlardır. Dolayısıyla, insanların basit bir hayvan topluluğundan otantik bir topluma geçişlerini simgeleyen yapı ya da kurumlar da zaman içerisinde, etkileri uzun bir vadeye yayılan değişiklikler geçirmektedirler (Bookchin, 1999a: 39).

İnsanın doğal süreç içerisinde değişimini ve teknolojik gelişimini olağan -ve yararlı- bir olgu olarak gören Bookchin, tarihî sürece bakışıyla ilkelci pek çok anarşistten ayrılmaktadır. Ona göre ilkelci anarşistler, yaşanan sorunların ana nedeni olarak teknolojiyi görmektedirler. Hatta mizahi bir bakış açısıyla, onların “çakmaktaşı araçlar”a ve “takas ekonomisi”ne geri dönmeyi arzuladıkları yönünde bir tespite sahiptir. Hâlbuki sorunların temel nedeni, sosyal ilişkilerde, kapitalizm ve ulus-devlette, her şeyin ve tüm ilişkilerin metalaştırılmasında yatmaktadır. Eğer toplum, korporatif ve insancıl bir yönde örgütlenmiş olsaydı, teknoloji sorunların en önemli çözüm yollarından birisi olabilirdi. Bookchin’e göre ilkelci anarşistler, insanlığın çok fazla uygarlaştığına inanmaktadırlar. Oysa ona göre, bu veçhesiyle yeterince uygarlaşamadığımız bile söylenebilir. Karşı karşıya kalınan temel soru, teknolojiyi hangi standartlarla ve hangi amaçlarla kullanacağımız meselesine ilişkindir (Danek, 2004).

İlkelci anarşistlerle Bookchin arasındaki diğer bir farklılık ise, toplum ya da insan merkezli olma ayrımından doğmaktadır. İlkelciler, insanın değerini toplumun değerine tercih ederken, Bookchin, yaklaşımının merkezine toplum olmadan insanın olamayacağı varsayımını koymaktadır. Yine onlar, uygarlığın zehirlediği bir doğal insana, bozulmamış egoya inanırlarken, Bookchin, rekabetin, sınıfsal ve hiyerarşik ilişkilerin toplumu çürüttüğüne ve bu menfiliğin aşılabilmesi için de korporatif bir uygarlığa ihtiyacımız olduğuna inanmaktadır (Danek, 2004). Bu yönüyle Bookchin’in sosyal ekolojisi, insanlığın günümüze kadar geliştirmiş olduğu medeni, ortak kazanımlara değil, bu süreçte gerçekleşen ve insanın insana tahakkümüne yol açan sosyal ilişkilerin doğurduğu sonuçlara -ya da olumsuzluklara- karşı olduğu iddiasını taşımaktadır.

Son olarak ilave etmek gerekirse, toplum-doğa ikiliğini reddeden sosyal ekoloji, tahakkümcü bir yaklaşımı yansıttığı savından hareketle, toplumu doğanın içinde eriten biyo-merkezci, *derin ekoloji* yaklaşımına ve indirgemeci yaklaşımlara da karşı çıkmaktadır (Önder, 2003: 195).⁵

Tahakküm ve Hiyerarşi: Sosyal Ekolojinin Temel Meseleleri

Bookchin'in sosyal ekolojisinin hedef aldığı temel sorunlar, insan gelişiminin başlıca marazları olan, “tahakküm” ve “hiyerarşi” nosyonlarıdır. Bu, ekonomik temelli sınıf sorunu ve emeğin sömürülmesinden farklı bir bakış açısıdır. Toplumun indirgenemez sorun alanları, sadece emek-sermaye arasındaki çatışmalarda değil, aile içerisindeki yaş grupları arasında, okullardaki hiyerarşik eğitim tarzında, gücün kentlerdeki bürokratik gaspında ve toplumdaki etnik bölünmelerde de aranmalıdır. Netice itibariyle, tüm bu ilişkiler silsilesi, bir emir-komuta zihniyetinin tezahürü olarak ortaya çıkmaktadır (Bookchin, 1996a: 36). Bookchine'e göre, bu öncülleri başımızdan savmayan bütün ekolojik denge tartışmaları birer aldatmacadır ve yarım yamalak kalmaya mahkumdur (Bookchin, 1996a: 46). Bu tespit bir bakıma, onun Marx'tan ayrılan yönüne de işaret etmektedir. Bookchin'e göre Marx, onun savduğu bu bütüncül yaklaşımı değil, tüm bunları ekonomik sorunlara indirgeyen bir yaklaşımı benimsemiştir.⁶

Sosyal ekolojik yaklaşıma göre, doğada var olan tahakküm olgusu, insanlardan oluşan bir seçkinler topluluğunun baskı altındaki bir toplumsal grubu tahakkümü altına alması ve sömürmesiyle aynı şey değildir. Mesela, hayvanlar toplumdaki seçkinlerin aksine, yönetimlerini kurumsallaşmış, sistemli şiddet oluşumları üzerinden yürütmezler (Bookchin, 1996a: 47). Dolayısıyla, hiyerarşi, insanın sosyallik kazandığı ikinci doğanın ürünü bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kavram, doğal hayatta rastlananın aksine, kurumsallaşmış ve son derece ideolojik bir nitelik taşıyan komuta ve itaat sistemlerini göstermektedir. Zaten bu sözcük, etimolojik olarak, rahiplerin örgütlenme biçimlerini belirten eski Yunanca terimden türemiştir (Bookchin, 1994: 33). Yani, özü itibariyle toplumsal bir içeriğe vurgu yapmaktadır.

İnsanın doğaya hükmetme nosyonu, insanın insan üzerindeki, daha erken dönemlerde de erkeğin kadın; yaşlının genç üzerindeki ve nihayetinde devletin toplum üzerindeki tahakkümünden kaynaklanmaktadır. Bookchin'e göre, erkek medeniyetinin kurumsal olarak ulaştığı en yüksek nokta, devlettir (Bookchin, 1999a: 74).⁷ Bu cümleden hareketle Bookchin, özellikle geleneksel sosyalist görüşün; proleter, sosyal demokrat ya da asgari bir devlet düşüncesini –anarşizmin bu meseleye yaklaşımının bir uzak görüşlülük olduğunu ekleyerek- safdil bir inanç olarak görür. Ona göre bir devlet yaratmak, iktidarı halktan farklı bir mekanizma içinde kurumsallaştırmaktır. Bu da, başta ne kadar iyi niyetli olursa olsun, idareyi ve politika üretimini profesyonelleştirerek, süreç içerisinde yozlaşmış bir iktidara dönüşen ayrı bir çıkar grubu yaratmak demektir. Tarih boyunca ne kadar asgari olursa olsun, hiçbir devlet kendisini

ortadan kaldırmamıştır ve hepsi de zaman içerisinde devasa bir suç şebekesine dönüşerek asgari sınırlarını aşmıştır (Bookchin, 1999a: 15). Bununla birlikte devlet, konfederasyona dayalı bir politikayı da devre dışı bırakmaktadır. Marksist olsun veya olmasın, geleneksel sosyalist hareketin en büyük şanssızlıklarından biri ulus-devletler çağında doğmaları olmuştur. Çünkü 19. yüzyıl sosyalistleri Fransız Devrimi'nin *Jakoben* merkezi devlet modelini neredeyse eleştirmeksizin kendi geleneklerine eklemişlerdir (Bookchin, 1999a: 16). Oysa, hiyerarşi ve tahakkümün ortadan kaldırıldığı ekolojik nitelikli bir toplumun yaratılması projesi için, öncelikle devletin dönüşümü gerekmektedir.

Ekolojik sorunları çözmek için, sadece burjuva hiyerarşisini değil, genel anlamıyla hiyerarşiyi, sadece ataerkil aileyi değil, cinsel ve ailevi tüm tahakküm tarzlarını, sadece burjuva sınıfını ve mülkiyete dayalı sistemi değil, bütün toplumsal sınıfları ve mülkiyeti ortadan kaldırmak gerekmektedir. Sosyal ya da kişisel bütün tahakküm tarzları, içinde yaşanılan topluluğa ve doğaya dair düşüncelerden atılmalı, insanların yönetimi yerini “şeylerin yönetilmesi”ne bırakmalıdır. İnsanlıkla doğa arasında var olan kavga, tamamıyla insanın insanla olan kavgasının bir uzantısıdır. Ekoloji hareketi, tahakküme ilişkin sorunlarını tüm yönleriyle kucaklamadıkça, bugünün ekolojik bunalımının temelindeki nedenleri ortadan kaldırmaya yönelik bir çözüm üretmez (Bookchin, 1996a: 47). Bookchin'e göre; “ekoloji hareketi, kapsamlı bir devrim fikrine olan ihtiyacı radikal bir biçimde göz önüne almaksızın, sadece ‘kirlenme’ ve ‘koruma’ ile ilgili reformlarda, yani sadece ‘çevrecilik’te takılıp kaldığı takdirde, mevcut doğa ve insan sömürüsüne dayalı sistemin emniyet supabı olmaktan öte gitmeyecektir” (Bookchin, 1996a: 48).⁸

Sosyal Ekolojinin Yönetim Projesi Olarak Ademimerkeziyetçilik

Bookchin, yeni bir insani ortam arayışında, günümüzde giderek merkezîleşmiş ve hantallaşmış olan siyasi, sosyal ve ekonomik yapının ademimerkeziyetçi bir yapıya dönüştürülmesi gerekliliğini savunmaktadır. Ona göre, bu arayışın kökenleri Helenik'tir ve daha sonraki dönemde, Peter Kropotkin gibi anarşist teorisyenler, “yüz yüze demokrasi” ve “popüler özyönetim” gibi formülasyonlarla, bu dönüşüme modernlik kazandırmışlardır (Bookchin, 1996a: 97). Her ne kadar, Asya kökenli bazı öğretiler de bu yönde belirli ilkeler geliştirmiş olsalar da, bunların kozmik konulara verdiği öncelik, Bookchin açısından tatmin edici bir perspektif yaratmayı güçleştirmektedir. Helenik düşünce, bu meseleyle Asya düşüncesinden çok daha fazla ilgili olmuştur. Bugün için ekolojiden, teknolojiden ve ekonomiden bahsederken, hâlâ Yunanca

konuşmaktayız (Bookchin, 1996a: 98). Sosyal kurumlar ve cemaatler söz konusu olduğu sürece, Yunan düşüncesinde “insani” olan, “insan boyutlarıyla ölçülen” anlamını taşır (Bookchin, 1996a: 99). İnsani bir biçimde toplumsal yapıyı değiştirmenin en doğru mekânı ise, yüz yüze demokrasiyi yaratma fırsatına en yaygın biçimde sahip olduğumuz belediyeler; yani kent, kasaba ve köylerdir. Yerel hükümetleri, insanların yaşadıkları ekonomi ve toplum hakkında tartışabilecekleri halk meclislerine dönüştürmek gerekmektedir (Danek, 2004). Oysa günümüz toplumlarında, siyasetin profesyonelleşmesi olgusu söz konusudur. Bu noktada Bookchin, fonksiyonel anlamdaki siyasetle, idari –ya da teknik- anlamdaki siyasetin ayrılabilceği vurgusunu yapmaktadır. Ona göre, bugün için bu anlama dönüşmüş olmakla beraber, siyaset “devlet idaresi” anlamına gelmemektedir. Aynı şekilde, “yurttaş” sözcüğü de “seçmen” anlamını ifade eder hâle gelmiştir. Siyasetin tanımlanması noktasında her şeyden evvel, onun formüle edilmesi ile idari uygulamayı net bir ayrıma tabi tutmak gerekmektedir. Siyasi partiler temelindeki temsili sistem, demokrasiye aykırıdır. Çünkü siyasi bir parti genel olarak, örgütlü bir biçimde oluşturulmuş hiyerarşik bir yapıdır ve bu ortamda, siyasetin tespiti ve yürütülmesi bir uzmanlık işine dönüşmektedir. Bu örgütlerde, yönlendirme yukarıdan aşağıya doğru yapılmaktadır ki, siyasi parti Rusya gibi ülkelerde devletin kendisi hâline dönüşebilmiştir (Bookchin, 1999b: 307).

Belirtmek gerekir ki sosyal ekoloji, siyasetin bir unsuru olarak, devlet idaresine talip olunan “genel seçimlere katılım” ile “yerel seçimlere katılım”ı aynı şey olarak kabul etmemektedir. Buna göre, “devlet” ve “kent” şeklinde ifadesini bulan iki farklı birim, tarih içerisinde birbirinden ayrı iki gelenekten gelmiş ve çoğu zaman kentler ile devletlerarasında iktidar mücadeleleri yaşanmıştır (İdem, 2004). Sosyal ekolojiye göre, devlete karşı mücadele vermek için, yerel yönetimleri demokratikleştiren yerel seçimlere katılmak önemli bir siyasi enstrüman olmaktadır. Esasen bu ayrım, anarşizm ile sosyal ekoloji arasındaki bir kırılmayı da ifade eder. Çünkü anarşist geleneğe dâhil olan pek çok bireyci anarşist, devlet yönetimine talip olunan genel seçimlerle yerel seçimlere katılım arasında herhangi bir ayrım yapmazlar. Onlara göre yerel seçimlere katılmak, devletin bir parçası haline gelmeyi ifade eder. Bu sebeple, devlete karşı olmak, her türlü seçimi de reddetmeyi gerektirmektedir. Oysa, belirtildiği üzere sosyal ekoloji düşüncesi, özgürlükçü yerel yönetimleri siyasetin önemli bir figürü olarak kabul etmek suretiyle yerel seçimlere katılmayı kabul edilebilir bulur. Buna karşın, devlet yönetimine talip olunan genel seçimlere katılıma karşı mesafeli bir pozisyon alır. Böylelikle, devletin iktidarına ve etki alanına karşı, bir alternatif olarak, aktif vatandaşlarca oluşturulan “yurttaş meclisleri”ni

kurup yaygınlaştırma ve bu şekilde, kenti -dolayısıyla da “yerel” olanı- geliştirme yolunu seçer (İdem, 2004).

Bookchin’e göre doğrudan demokrasi, doğrudan eylemin en ileri biçimi olmaktadır (Bookchin, 1994: 481). Siyasetin ve yurttaşlığın yeniden canlandırılması, her bireyin ona aktif olarak katılımının sağlandığı bir toplum modelinde gerçekleşmektedir. Bu yönüyle siyasetin gerçek birimi, “özyönetime dayalı yerel topluluklar” olmaktadır (Önder, 2003: 206). Ona göre yerelleşme, yerel ölçeğin ekolojik anlamda verimli olması, insanın çevre üzerindeki tahribatını azaltması ve insan ile doğa arasındaki doğrudan etkileşimi geliştirerek ekolojik saygıyı artırması gibi temel saiklerle ekolojik anlamda kıymetlidir (Önder, 2003: 207).⁹

Bookchin, idari ve ekonomik merkeziyetçiliğin bu kadar ezici bir görünüme bürünmesinden dolayı, yerelciliğin tarihte hiçbir zaman günümüzdeki kadar düşsel bir görünüm kazanmadığını söylemektedir (Bookchin, 1994: 322). Yerel odaklı bir sosyal yapının bugünden yarına gerçekleşemeyeceği düşüncesi de, geçiş dönemi için katılım esaslı özgürlükçü kurumlar yaratılması fikrini ortaya çıkarmaktadır (Görmez, 2003: 106). İnsanların yüz yüze bir demokratik toplumu asla kendi kendilerine başaramayacak oluşları gerçeği, bunun için mücadele edecek dirayetli bir hareketi gerekli kılmaktadır ki, bu noktada en önemli rol, *liberter belediyeler* olarak isimlendirilen yapılanmalara düşmektedir. Bookchin, ademimerkeziyet esasına dayanan ekolojik toplumun yaratılması sürecinde, liberter belediyeçilik olarak adlandırdığı yaklaşımın uzantısı olan dört temel ilkeyi şu şekilde ortaya koyma yoluna gitmektedir:

- Halk meclislerinin yeniden canlandırılması,
- Meclislerin konfederasyonu,
- Gerçek yurttaşlığın okulu olarak komünal ve konfederal siyasetin yapılanması,
- Mülkiyetin belediyeleştirilmesi yoluyla yerel topluluğun ekonomik yetkiyle donatılması (Önder, 2003: 204).

Bu yapılanma içerisinde, yerel konfederasyonlardan bölgesel konfederasyonlar, sonrasında da ulusal ve kıtasal konfederasyonlar ortaya çıkmalıdır. Ancak bu sistemde, güç her zaman halk meclislerinde bulunmalı ve verilecek nihai kararlar, daima aşağıdan yukarıya doğru alınmalıdır (Danek, 2004).

SONUÇ

Sosyal ekoloji bir toplum tasavvurudur. Bu tasavvuru, salt çevreci bir hareket biçiminde algılayarak dar kalıplar içerisine sokmak, onu yanlış biçimde değerlendirmek gibi bir sonucu doğurur. Çevresel sorunların çözümü için aranan koruma yöntemleri, kanımızca bu düşünce için, ancak bir başlangıç, bir yola çıkış noktası işlevi görmüştür. Sosyal ekoloji geldiği nokta itibarıyla, çevre korumacılığın ötesinde bütün sosyal sorunlara çözüm bulma arayışında olan bir paradigmayı yaratmıştır. Belirtildiği üzere, yeni toplum paradigması, tahakkümün toplumun her alanında ortadan kaldırılması üzerine kurulmuştur. Bookchin'in kendi ifadesiyle bu model, dünyayı değiştirmek gibi bir iddia taşımaktadır ve vakit kaybetmeksizin uygulama alanı bulmak zorundadır:

İnsanların hurafelere değil, mantığa dayanan; kişisel özerkliğe değil, özgürlüğe dayanan; intibak sağlamaya değil, yaratıcılığa dayanan; kaosa değil, uyuma dayanan; yöneticilere ve devlete değil, halk meclislerine ve konfederalizm temelli bir özgür toplum görüşüne dayanan yeni fikirlere ihtiyacı var. Eğer insanların mantık ve özgürlük temelli bir rasyonel topluma doğru yönelmesine rehberlik etmek için çabalayacak gerçek bir hareket örgütlemesek, nihayetinde bir felakete karşılaşacağız. (...) Bu çılgın dünyayı değiştirmeliyiz, yoksa toplum -bugünlerde halihazırda zaten olmaya başladığı üzere- rasyonel olmayan bir barbarlık doğurtusunda dağılıp gidecektir (Danek, 2004).

Sosyal ekolojinin bir ütopya olduğunu ve her ütopyada bir miktar toplum mühendisliği yönü, illiberal bir bakış açısı bulunduğunu ifade etmek çok da yanlış olmasa gerek. Yeni düzeni, var olan bütün somut meselelerin ötesine geçerek tamamıyla yeniden yaratılacak bir toplumsal model üzerine inşa etme iddiası da bunun göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu yaklaşıma göre, kapitalist sistemin yarattığı bugünkü sosyal yapı ve ilişkiler ağı bütünüyle marazi bir form taşıdığı için, siyasi sistem atomize birimler nüve olmak üzere yeniden oluşturulmak zorundadır. Çevre sorunları da sadece bu yolla, tahakküm ilişkilerinin ortadan kaldırıldığı, ekolojik nitelikli bir toplum yaratılarak çözülebilir.

KAYNAKÇA

- ALAYOĞLU, A. O. (2003), "Toplumsal Ekoloji'ye Doğal Bir Eleştiri", Teori ve Politika, 31, ss. 75-102.
- BARI, J. (2003), "Devrimci Ekoloji: Biyo-merkezcilik ve Derin Ekoloji", (Çev. Anahid Hazaryan), Teori ve Politika, 31, ss. 191-199.
- BOOKCHIN, M. (1994), Özgürlüğün Ekolojisi; Hiyerarşinin Ortaya Çıkışı ve Çözülüşü, (Çev. Alev Türker), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BOOKCHIN, M. (1996a), Ekolojik Bir Topluma Doğru, (Çev. Abdullah Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BOOKCHIN, M. (1996b), Toplumsal Ekolojinin Felsefesi, (Çev. Rahmi G. Ögdül), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- BOOKCHIN, M. (1999b), Kentsiz Kentleşme; Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü, (Çev. Burak Özyalçın), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BOOKCHIN, M. (1999a), Toplumunu Yeniden Kurmak, (Çev. Kaya Şahin), İstanbul: Metis Yayınları.
- DANEK, D. (2004), <http://uk.geocities.com/anarsistbakis/makaleler/bookchin-roportaj.html>, (17.11.2004)
- GÖRMEZ, K. (2003), Çevre Sorunları ve Türkiye, Ankara: Gazi Kitabevi.
- İDEM, Ş. (2004), http://www.ekoloji.org/makale/TE_nedir.html, (25.11.2004)
- İMGA, O. (2006), "Küreselleşen Çevresel Krize, Hâkim Paradigma Dışı Bir Bakış Olarak Derin Ekolojik Yaklaşım", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2 (4), ss. 84-97.
- KAYAOĞLU, M. (2003), "Politik Ekoloji ve Teorik Öncülleri", Teori ve Politika, 31, ss. 5-57.
- KELEŞ, R. ve HAMAMCI C. (2002), Çevrebilim, Ankara: İmge Kitabevi.
- ÖĞDÜL, R. G. (2004), <http://www.geocities.com/ucekoloji/rahmiogdul.htm>, (13.12.2004)
- ÖNDER, T. (2003), Ekoloji, Toplum ve Siyaset, Ankara: Odak Yayınevi.
- SPRETNAK, C. (1994), "The Spiritual Dimension of Green Politics", Carolyn Merchant (ed.), Key Concepts in Critical Theory; Ecology, New Jersey: Humanities Press, ss. 299-308.
- ŞAHİN, Ü. (2004), <http://www.geocities.com/ucekoloji/umitsahin.htm>, (13.12.2004)
- ÜÇ EKOLOJİ (2004), <http://www.geocities.com/ucekoloji/ilksöz.htm>, (13.12.2004)

SON NOTLAR

*Arş. Gör., Gazi Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Ankara.

¹ Ekosozyalizm; ekolojik dengenin korunmasını amaçlayan akımların temsilcilerince geliştirilen ütopyacı modellerle, sosyalist düşünürlerin geliştirdikleri modeller arasındaki benzerliklere dayanmaktadır. Genellikle Marksist ilkelere dayanan kavram, kaynak ihtiyacı, kaynak kıtlığı ve aşırı nüfus artışı gibi terimleri içermektedir (Keleş ve Hamamcı, 2002: 249).

² Ekolojistler içindeki eski marksistler, yaygın olarak, marksizmi, kendisinden alınacak şeyler bulunan, farklı alanlarda dikkate alınması gereken önemli bir akım olarak düşünmektedirler (Alayoğlu, 2003: 77). Murray Bookchin ise, sosyalist bir ekoloji, sosyalist bir feminizm gibi "melezleştirme"leri, bu anlayışla yapılan tasnifleri çelişik bulmaktadır. Ona göre, marksizmin ekoloji ile olan ilgisi, eklektiktir ve her ikisini de

tanınmaz bir hale sokmaktadır. Bununla birlikte, bu tarzdaki sentez çabaları, geleceğin canlı hareketlerini, geçmişin “kadavralara musallat olan kurtçukları”yla kokuşturmaktadır (Bookchin, 1996: 23).

³ Psişe, insanın bedenî varlığından farklı olarak, duygusal varlığı; zihnin, kişiliğin ve benliğin toplamıdır.

⁴ Bu dönemde, tarım ve çevrenin kimyasallaşmasına karşı uyarılarda bulunarak modern radikal ekolojinin temellerinin atılmasına katkı sağladı ve kimyasal tarıma karşı organik bahçeciliğin popülerleşmesine yardımcı oldu (Danek, 2004).

⁵ Bookchin, doğayı, bütün organik hayatın ötesinde, bir evrim ve potansiyeller olarak değerlendirerek, insanoğlunu doğal evrimin en olağanüstü ürünü olarak düşündüğü için biyo-merkezci yaklaşımı eleştirdiğini ifade etmektedir (Danek, 2004).

⁶ Bookchin’in bu saptaması eleştirilmektedir. Buna göre, marksizm, her şeyden önce, kendine politik olmayı zorunlu kılan bir yapıdır. Bunun özel anlamda bir teorisi bulunmamakla beraber, Lenin’in pratiğiyle beraber, marksizm, ezilenleri kapsayıcı bir yapı ortaya koyarak, konjonktürü, ezen-ezilen biçiminde ayırmayı sağlamıştır (Kayaoğlu, 2003: 53).

⁷ Bu noktada Bookchin, bazı ekofeministlerin, ataerkilliği, tahakkümün tek kaynağı olarak görmek suretiyle yeniden işleme girişimlerini düzmece ve istismara yönelik bir hareket olarak yorumlamaktadır. Oysa ki hiyerarşi, zaman içinde, erkeklerin erkekler üzerindeki hâkimiyet biçimleri de dâhil olmak üzere, o kadar farklı biçimler almıştır ki, ataerkilliği hiyerarşinin tek ve en sabit kaynağı olarak ayırmak saçmadır (Bookchin, 1994: 74).

⁸ Bu boyutuyla Bookchin, derin ekoloji yaklaşımını da eleştirmektedir. Çünkü onlar da, ekolojik hastalıkların kaynağı olarak kapitalizm ya da hiyerarşiye odaklanmamakta, teknolojiyi ya da belirli bazı dinleri suçlamakla yetinmektedirler. Evren ile uyumlu hale gelip, yaşam ağının bir parçası olmayı istemektedirler. Bu yönüyle derin ekoloji, toplumsal bir hareket inşa etmeyip, adeta bir din sunmaktadır. Oysa kapitalizm, kârından feragat etmediği takdirde, her türlü dini kucaklamaya hazır görünmektedir. Bununla birlikte, derin ekoloji, sosyal meselelere değil, insanların davranışlarına hitap eden bir yaklaşımdır. Onlara göre, yalnızca insanın davranışını değiştirerek, tüm yaşam biçimlerinin uyumlu biçimde yaşayacağı ekolojik, uyumlu bir dünya yaratılabilir ki; bu, naifliğin vardığı en uç noktadır (Danek, 2004).

⁹ Bununla birlikte Bookchin, yerelliğin, dar kafalılık yaratma gibi bir tehlikeyi de bünyesinde taşıdığına inanmaktadır. Buna göre, bazı insanlar, bu model içerisinde, farklı ırktan veya farklı etnik ya da cinsel tercihten olan insanların dışlanması gerektiğine karar verebilirler (Danek, 2004).